

Mirsad BEGIĆ

Rastko Močnik

3 teorije Ideologija, nacija, institucija

Založba / *cf, Oranžna zbirka, Ljubljana 1999, 190 strani

3 teorije je izvorni teoretski tekst v katerem so, kot v sklepni opombi opredeli avtor sam, predstavljene tri teorije o intersubjektivnih razmerjih, ki na različnih socialnih ravneh kulminirajo v "ideologiji", "naciji" in "instituciji". V holistični (in interdisciplinarni) teoretski zastavitvi problema obstoja, delovanja in "zakonitosti" omenjenih družbenih fenomenov, Močnik ponudi konceptualni aparat, s katerim lahko zajamemo (razumemo) izredno širok spekter (različnih) intersubjektivnih razmerij, začenši pri osamljenem posamezniku, prek konstituiranja in delovanja subjekta ter "skupine", (ničte) "institucije" ter vse tja do (supra)nacije. Skozi tekst nas popelje s teoretskimi eksplikacijami tako različnih človeških "situacij", kot so npr. navadne, vsakdanje in vsakodnevne "komunikacije", proces konstituiranja "subjekta" ter institucionalnih in ideoloških mehanizmov (ter "učinkov ideologije"), pokaže logike "institucije" ter procese in strukture "vzpostavljanja" velikih družbenih skupin. Že zaradi tega "holizma" lahko pričujoči tekst po svoje razumemo, kot še na koncu opozori avtor, kot "mit o teoriji ideologije", pri čemer je poudarek na besedi "lahko", saj nam Močnik v oranžni ediciji založbe / *cf ponudi prej kot mit prav orodje (in uvid) za demitizacijo in intersubjektivno seciranje "naše" skonstruirane skupnosti.

Ambicija "treh teoriij" je preizkus (in dodelava) "Althusserjevega" teoretskega koncepta, koncepta "ideološke interpelacije", njene dometa, pogojev in "logike" delovanja. Po Močniku lahko pri razdelavi koncepta ideološke interpelacije uporabimo tri Althusserjeve "vire" (kontekste, infrastrukture, podlage): Durkheima, Hegla in Freuda (z nadaljevanjem pri Lacanu), pri čemer je tretji "vir" (freudovska naveza) za Močnikovo zastavitvev (in obče razumevanje "ideologije") najplodnejša. Dejstvo je namreč, da z "odkritjem" in razvitjem koncepta ideološke interpelacije, Althusser ne reši problema subjek-

ta, individua ali ideologije, te koncepte prej predpostavi, jih vzame za "dejstvo", lahko bi rekli, da jih Althusser s tem šele problematizira. V tem Močnik "sledí" Althusserju: najprej "opravi" z mehanizmi interpelacije, (še)le naknadno se loti "individua" kot gonila in pogoja "ideologije", "individua" kot predpostavke in "naravne" danosti sodobne družbe.

Močnik postavi kot prvo vprašanje vprašanje *interpretacije*. *Občevalne prvine* (situacija, izrek, verovansko ozadje-paket verjetij) so druga od druge odvisne, medsebojno artikulirane, "organsko" povezane in dinamične prvine (med)človeškega obstoja. Ob vsakem *občevalnem dogodku*, z *izrekom v izrekovalni situaciji*, se srečata vsaj dve *verovanski ozadji*, pri tem pa velja, da interpeliranost ni pogoj za razumevanje izreka (za srečevanje različnih ideoloških sistemov), potrebna je le določena stopnja *identifikacije*. Ta "identifikacija" se dogodi ob vsaki interpretaciji (vsaki komunikaciji), pri čemer pa velja opozoriti, da je vsaka "identiteta" že prazni mehanizem ideološke interpelacije, ki deluje navznoter in navzven; povedano drugače: pri vsaki interpretaciji (pri iskanju smisla) v paketu prevzamemo *ozadenska verjetja*, v luči katerega (katerih) "iščemo smisel" izreka. Ker diskurz sam določa kraj verovanja (*"verovalcev kraj"*), moramo pri interpretaciji (že samo zaradi t.i. *charity of interpretation*) "stopiti" v/na instanco verjetja, na mesto "subjekta, ki se zanj predpostavlja, da verjame" (Lacan). Kot pravi sam Močnik (str. 53): "...interpret se pogojno identificira s subjektom, za katerega se predpostavlja, da verjame."

Z interpelacijo (interpretacijo, identifikacijo), ki jo podpira *nezavedna želja* (in ki izhaja iz zahteve po smislu), z umevanjem, da smo interpelirani v ideologijo, ko (socialno) zahtevo artikuliramo z (nezavedno) željo, nam Močnik ponudi prehod med družbeno in individualno ravni, previh in "skrepnelo sponko" (Močnik) med "enim" in skupnostjo. Ta prehod najde Močnik s pomočjo koncepta *fantazije* (Freud), elementom, ki pripada tako ravni nezavednih željnih misli kot ravni inteligibilne fasade. Skozi fantazije (sanjske misli in fasade, ki zaradi zahtev po inteligibilnosti nastanejo

skozi procese drugotne obdelave: zgostitve, premestitve, predstavljalnosti in same procese drugotne obdelave), ki individua ne zapirajo v njegovo idiosinkratično zgodovino in so predvsem "pred-pomenske" formalne strukture, ki so sposobne generirati pomen, "zapademo" ideologiji. Interpelacijski učinek ("ideologije") pa lahko iščemo v hkratni "zainteresirani" artikulaciji trojega: individualne fantazije, točke subjektivacije in odlomka iz verovanskega ozadja. Ko se (in če se) v procesu interpretacije sproži individualna željna fantazija, takrat nas nezavedna želja vpne v razmerje identifikacije s "subjektom, za katerega se predpostavlja, da verjame", takrat, ko se nam izrek razodene z neizbežnim, nujnim ali samoumevnim Smislom, takrat nas je že zgrabila interpelacija.

A kako deluje interpelacija v pogojih "svobodne", individualizirane in "demokratske" družbe? Kako v časih z ustavo zagaranirane "individualne" "svobode" zgraditi družbo oziroma vzpostaviti (hegemono) ideologijo? Kako lahko ideologija "danes" sploh deluje? Kot je postavil že Althusser, deluje ideologija skozi "individue" (subjekte) in za njih, nima zunanosti in je hkrati (le) zunanost, sploh pa je ideologija "materialna eksistenca" in diskurz z diskurzivnimi mehanizmi. A tako kot je teorijo ideologije postavil Althusser ni zadosti; z vzpostavitvijo konceptov individuuma, subjekta in diskurza, z "materialno eksistenco" ideologije, se, kot že rečeno, kljub Althusserjevemu epistemičnem rezu polja teorije ideologije (prav tako pa tudi prav zaradi tega "reza") pokaže nujnost artikulirati teorijo diskurza in subjekta, zlasti pa misliti "individuum" in institucijo.

Za zapolnitev vrzeli, dopolnitev manka Althusserjeve razdelave ideologije in interpelacije si Močnik pomaga z maussovsko -levi-straussovskim umevanjem (družbene) "stvari". Močnik si pomaga z Levi-Straussovim konceptom *niče institucije*, ki je institucija brez izrecne funkcije, razen te, da družbi omogoča, da obstaja. "Ničta" institucija je tisto tretje, ki vsled nepopolnosti občevanja dveh vzpostavi možnost sporazumevanja in nujnost institucije. "Ničta" institucija rešuje problem ideološkega posredovanja družbene reprodukcije na njeni odločilni točki,

na točki, kjer pride do učinka družbene totalnosti in kot dodatna, *suplement(ar)na institucija* reši zagato - nanovo omogoči učinek družbene totalnosti in učinek družbe kot celote. Tako "ničta institucija" na nek način, poleg "vzpostavitve" sveta, organizira tudi način organizacije sveta.

In v individualističnih družbah je *nacija posebna vrsta ničte institucije*: nacija ponajprej družbi omogoča, da obstaja, obenem pa se vse ostale družbene (funkcionalne) institucije na nacijo nanašajo. In če je Levi-Straussova "ničta institucija" (iz brezrazredne družbe) navznoter ekskluzivna in takorekoč brez zunanje razsežnosti, potem je nacija kot ničta institucija posebne vrste navznoter inkluzivna, navzven pa ekskluzivna. *Nacija* je predvsem in zlasti meja, edina opozicija, ki jo nacija vpelje v notranjost družbenega polja, je opozicija med individuum in njegovim kolektivom. Z drugimi besedami: posameznik in posameznica pripadata naciji neposredno, prav kot (abstraktni) posameznik in (abstraktna) posameznica. Sodobna družbena situacija odseva (ideološki) videz, da smo v nacijo narojeni, in četudi je nacionalna ničta institucija matrica medsebojne razumljivosti vseh možnih ideoloških shem (hkrati pa zagotavlja tudi interpelacijske mehanizme), sama na sebi ni sposobna interpelacijskih učinkov. Nacionalna ničta institucija je psevdo naraven dispozitiv socialne integracije in je s svojimi identitetnimi učinki materialna podlaga za svobodni ideološki pluralizem, v prostoru katerega poteka nenehen boj za "nacionalno" ideološko naddoločitev - boj za *hegemono ideologijo*, ki v hegemoni poziciji dobi naravno nujnosti.

V tretjem delu se Močnik posveti *instituciji*: najprej predstavi koncept in se nato loti teorije institucije. Močnik izhaja iz Levi-Straussovega in Radcliffe-Brownovega umevanja "institucije": če Levi-Strauss razume institucijo kot (funkcionalno) prvo v družbeni organizaciji, pa jo Radcliffe-Brown razume kot razsežnost družbene strukture, na nek način "dvojno": kot razmerje institucije do strukture in kot razmerje skupine do institucionalne norme; lahko bi rekli, da je institucija za Radcliffe-Browna subjektivna in intersubjektivna razsežnost družbene

strukture. Posamezniki in posameznice se (skozi, s skupinami) v družbeno strukturo (in odnose znotraj nje) ujamejo le prek institucije, in to tako, da priznavajo "institucionalno" normo. Z institucijo Radcliffe-Brownovega "kova" si zagotovimo prehod med posamezniško in splošno ravnijo družbene strukture, do podobnih teoretsko-praktičnih konsekvenc pa nas pripelje tudi Levi-Straussovo branje Maussa: *vsak predmet družbenih ved* (in zato tudi "institucijo") je potrebno razumeti kot totalno družbeno dejstvo, od zunaj kot stvar, a z nujnim (imantnim) subjektivnim dojemom, ki jo "ima" "domačinska predstava" o tej stvari, *kot stvar in predstavo hkrati*. Močnik evocira načelo nedolročljivosti institucij: lahko jih gledamo iz "objektivnega" (strukturnega) stališča ali pa iz "subjektivnega" stališča domačink in domačinov. Institucija je materialna podlaga za (socialne) transakcije, torej materialni obstoj družbene vezi, vsekakor pa nam institucija določa "meje dialoga" (meje racionalne izbire).

Postavi tezo o *ne-celosti družbene strukture in suplementni naravi institucije*; drugače povedano: institucije v normalnem delovanju "povzročajo" abnormalnosti, protislovja in kratke stike, s čimer se odpre pot suplementni naravi institucije, ki gladi to strukturno ne-celost. Kot primer te normalne vsakdanje "abnormalnosti" institucij nam Močnik ponudi *zafrikantske odnose* (intersekcija med "osebnimi" preferencami posameznice in posameznika ter normami "institucije" na primeru širše družinskih odnosov med npr. tujcem in nečakom, stari mi starši in vnuki, vnukinjami, moževimi in ženinimi brati, sestrami...). In če "družbena struktura" sproža proliferacijo institucij, pa je ta proces značilno ekonomičen - kar rezultira v brkljariji, kolažu, zlepljenki raznorodnih (institucionalnih) prvin, ki jih je potrebno vsled njihove entropičnosti nenehno držati skupaj. Hkrati pa pogleda na institucijo s stališča skupine, domačink in domačinov s skupinsko pripadnostjo, torej iz gledišča *protislovnih zahtev institucij* (strukture) in *občestvotvornih storitev* teh "pogojev možnosti". Skozi procese reinstitucionalizacije skupine vsled protislovij zahtev "družbe" (t.i. institucionalna tesnoba) nano-

vo uskladijo institucionalni kolaž, brkljarijo. Tako "naenkrat" ni več "negativnih" družbenih dejstev, vsaka izbira je legitimna (institucionalizirana) in "...*družbeni konflikt je lahko ena izmed (sicer skrajnih) oblik za zagotavljanje kohezije*." (Mauss) Močnik kot eksplikacija ponudi zgled iz Corneilla (iz španskega Epa o Cidu), primer Himene, ki je v skladu z družbeno vlogo (pripadajočo ji družbeno osebnostjo), razpeta (v konfliktu) med več možnostmi, ki ji jih ponuja družbena struktura (Himena delegira izbiro svoje bodočnosti med maščevanjem očetove smrti in poroke z ljubljenim možkim na avtoriteto (kralja) in s tem požene nov krog suplementacije). S tem Himenin primer pokaže, da je ideologija časti ideologija družbene hierarhije in lojalnosti oblasti.

Še ustrežnejši in aktualnejši primer pa je primer *Balkana v predstavi*; primer, ki na domačem terenu pojasni funkcioniranje identitete, mehanizem identitetne ideološke interpelacije, ki izhaja iz identifikacije "s subjektom, ki se zanj predpostavlja, da ve". Ta vednost, s katero racionaliziramo identiteto "s subjektom, ki se zanj predpostavlja, da ve", je zgolj formalna vednost, vednost, ki šele čaka, da porodi smisel in vsebino. Ker pa kot individui živimo v nacionalni skupnosti, je ta "subjekt" pripisan nacionalni niči instituciji. Tako nam Balkan v predstavi porodi predvsem razliko glede na prostorsko in časovno mejo in temu ustrezno ravnanje (ponižnost in hlapčevstvo do "višjih", "željenih", v tem primeru do Evrope, ter sovražnost in "superiornost" v horizontalni dimenziji). Glede *Balkana v strukturi* pa le toliko, in zato kar z Močnikom (str. 151): "*Balkan je prava produktivna institucija z dejanskimi konstruktivnimi učinki. Konstruira namreč celo vesolje mednarodnih odnosov s specifično racionalnostjo, ki poraja posebne "racionalne strategije"*. V primeru zunanjih politik balkanskih držav je največkrat na delu klasična jetniška dilema - vsak, ki sprejme matrico "racionalnega" odločanja "balkanskih" držav, se obnaša balkansko, lahko bi rekli iracionalno. Še bolj prosvetljuječa pa je Močnikova ugotovitev iz strukture institucije Balkana, da je namreč Evropa del Balkana, saj je "Balkan" matrica v celoti: "...*je balkanska horizontalna plus*

evropska vertikala." (str. 154) - "Balkan" je in ostaja "Balkan" samo vkolikor je tudi Evropa balkanistična institucija. Ker nam "predstava" pomaga razumeti, kako reproduciramo "strukturo", je pomembno tudi *vprašanje subjektivacije*, vprašanje brezpogojne in "odtujene" identifikacije, ki nas porine v vel-alternativo (Lacanova koncept, ki ga Močnik ponazori z alternativo, v katero smo postavljeni, ko nekdo od nas zahteva "Denar ali Življenje"). Ko delujemo kot akterji-subjekti - ko "družbeno situacijo" subjektiviramo - takrat preprosto reproduciramo institucionalno strukturo, s tem korakom pa Močnik umesti ideološko interpelacijo v teorijo institucije.

Subjekt je učinek intersubjektivnosti in skupina je intersubjektivna razsežnost "družbenega dejstva" institucije, zato moramo upoštevati, da posameznica in posameznik razumevata, se odločata in sporazumevata na podlagi repertoarja miselnih shem (predstav) iz ideološkega inventarja družbe. Sporazumevanje zahteva vsaj eno brezpogojno identifikacijo (v sodobnem času najprej nacionalno identifikacijo), pri tem pa razlika med (spo)razumevanjem in delovanjem ostaja neizbrisljiva: pri (spo)razumevanju se akter trudi skriti možne interpretacije v okviru čim večje "enosmiselnosti", hkrati interpretiramo na podlagi "pogojnega verjetja", pri delovanju pa je drugače, interpretacije delovanja skušamo razširiti, utemeljiti na čim več ozadjih, hkrati pa delujemo na podlagi "vednosti" in ne na podlagi "pogojnega verjetja". Močnik zaključuje z ugotovitvijo, da je *hegemonia ideologija* tista, ki nam v prvi vrsti omogoča menjavanje ideoloških programov, ki omogoča različne opise situacije in preskakovanje iz enega pragmatičnega okvira v drugega, hegemonia ideologija omogoča ljudem, da ravnajo po svoji glavi, in ni tista ideologija, ki bi "svobodno" misel onemogočala.

Kot opozarja Močnik (str. 115), vnaša "...humanistika [vnaša] nekaj reda in pameti s tem, da poskuša z urejenim prehajanjem med različnimi gledišči isto zadevo osvetliti z raznih strani." - to 3 teorije zagotovo odlikuje. In "Če je praktični namen retorične tehnike proizvodnja družbene enomije, je teoretski namen teoretskih

tehnike sprožanje konceptualnih anomij." (str. 116), k čemur bo globina, širina in pretnjenost Močnikovega podvzetja zagotovo še toliko bolj pripomogla. Še največ pa Močnik pripomore k odpiranju "glave", tako s samo jasnostjo teksta kot s strukturirano-stjo in logičnostjo njegove poti, še bolj "konstruktivne" znajo biti sprotne opombe pod črto in Dodatki k poglavjem teksta: tu tako "opravi" z obratom v perspektivi od pravno-formalne utemeljitve individualne "svobode" h kolektivni svobodi (ki je edina svoboda) in s tem povezanimi posledicami, nakaže problematiko in meje (razredne) "zavesti", nakaže te(le)ološko identitetnega izreka in terorizem identitete, opredeli nujnost po opustitvi "*building-blocks theory*" in opozori na imanentnost ideološke komponente socialne konstrukcije in spoznavnega predmeta družboslovja. Pokaže tudi institucionalno hipokrizijo slovenske posocialistične ureditve in ideološko dogmatičnost tukajšnjega "antikomunizma brez komunizma", opiše suplementacijske ekonomije na polju političnega, osvetli "časovni" balkanizem ("*...balkanizem je ideologija semiperiferije.*", str. 181) in ponudi več možnih interpretacij "Balkana" v shemi in besedi. Skratka, 3 teorije so poleg teoretskega, zagotovo tudi politični tekst. Enkratno delo, ki ga toplo priporočam vsem iz "tega" območja (Zelo za! bi rekel Marcel Štefančič Jr.).

Mirsad BEGIĆ

Katarina Majerhold in dr. Dejan Jelovac
Univerza pleše avtonomno? Prispevki k repertoarju univerze za tretje tisočletje (zbornik) Študentska organizacija Univerze v Ljubljani in Zavod Radio Študent, Ljubljana 1999, 150 strani.

Stopetdeset strani debela knjiga je, kot nam v uvodu zaupa urednica, zbornik aktualno-kritičnih prispevkov slovenskih "univerzitetnikov", intelektualcev, državnih uslužbencev in študentov na temo univerze ("Univerze"), njenega poslanstva in umeščenosti v sodobne družbeno-materialne oko-